

Berecz Ágoston

PARASZTI NACIONALIZMUS ALULNÉZETBŐL

Románok a dualista Magyarországon

A parasztság és az úgynevezett nem-élitek nemzetivé válása az utóbbi pár évtizedben lett divatos kutatási témája a 19. század társadalomtörténetének.¹ Vizsgálata nemcsak a nacionalizmus történeti szerepének újraértelmezésével kecsegtet, de izgalmas módszertani kihívás elé is állítja a kutatót. A nemzeti lojalitások terjedését vizsgáló szerzők, ha nem fogadják el minden fenntartás nélkül, hogy a tömegek problémamentesen és az eredeti szándék szerint fogadták be a nekik szánt üzenetet, akkor egodokumentumokat és olyan közvetett és nehezen értelmezhető forrásokat is kénytelenek fölhasználni, mint például a nemzeti ünnepekről szóló beszámolók, a katonaszökevények statisztikái vagy az Egyesült Államokba érkezők válasza az Ellis Island-i bevándorlási tiszteknek. Különösen nagy hangsúly esik a kreatív forráshasználatra a kelet-európai parasztság kutatásánál, a régióban ugyanis a nemzetek számos esetben nem az állam tevékenységének köszönhetően, hanem inkább annak ellenére alakultak ki. Ugyanakkor Kelet-Európában a sokáig elhúzódó analfabetizmus tovább nehezíti, hogy a tömegeket „szóra bírjuk”. Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy egy eddig alulértékelt forrástípus használatával vizsgálja a nemzetiesedés kérdését a dualista Magyarország nagyjából két és fél milliós román parasztsága körében: a névadást és a nevekhez fűződő képzeteket. Ezt a célt szem előtt tartva elemzem a helynév-magyarzatokat, helynévi legendákat és a helynevek lokalitás-megalkotásában játszott szerepét a Pesty Frigyes kérdőívére adott válaszokban, a latinos keresztnévadás trendjeit az 1840-es évektől a századfordulóig, illetve a román községi elöljárók helységrév-magyarosításra adott reakcióit a századelőn. A vizsgálatom során rámutatok a korai paraszti nacionalizmus néhány sajátosságára is.²

¹ A Nyugat-Európát illető szakirodalomra lásd *Maarten Van Ginderachter*: Nationhood from Below. Some Historiographic Notes on Great Britain, France and Germany in the Long Nineteenth Century. In: Nationhood from Below. Europe in the Long Nineteenth Century. Eds. Maarten Van Ginderachter – Marnix Beyen. Basingstoke 2012. 120–131. A kontinens keleti felére, módszertani szempontból jelentős munkák: *Keely Stauter-Halsted*: The Nation in the Village. The Genesis of Peasant National Identity in Austrian Poland, 1848–1914. Ithaca, NY 2001.; *Andriy Zayarnyuk*: Framing the Ukrainian peasantry in Habsburg Galicia, 1846–1914. Edmonton 2013.; *Edin Hajdarpašić*: Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840–1914. Ithaca, NY 2015.; *Jakub Beněš*: Workers and Nationalism. Czech and German Social Democracy in Habsburg Austria, 1890–1918. Oxford 2017.

² Bővebben *Ágoston Berecz*: Empty Signs, Historical Imaginaries. The Entangled Nationalization of Names and Naming in a Late Habsburg Borderland. New York 2020. A kutatást a Közép-európai

A parasztról és a parasztok helyett legtöbbször mások írtak, gyakorta valamilyen rejtett vagy nyilvánvaló performatív éllel, benyomásaikat saját középosztályi kultúrájukon átszűrve és érveiket a művelt olvasóra szabva. A nemzeti aktivisták váltakozva dicsőítették a parasztokat mint a hamisítatlan nemzeti szellem letéteményeseit, vagy éppen panaszkodtak kicsinyes világképük, illetve közömbösségük miatt.³ A Kárpátokon inneni román parasztról megnyilatkozó román értelmiségiek beszédhelyzetét tovább bonyolította a kétféle – romániai és magyarországi – olvasóközönségük. Amikor Xenopol a romániaival szembeállítva az erdélyi román paraszt nemzeti öntudatát dicséri, amögött nehéz nem érezni az 1907-es romániai jacquerie okozta kiábrándultságot.⁴ Míg a barcasági románok a magyar állammal és szász szomszédaikkal álltak hadilábon, a regátiak a román állammal, a zsidó bérlőkkel és uzorásokkal. Csakhogy ami az első esetben gyakran nemzeti öntudatként tűnt föl, az az utóbbiban nemzeti közömbösségként.⁵ Az állami szervek gyűlölete és az etnikai választóvonalak mentén jelentkező gazdasági konfliktus önmagukban nem tették a parasztokat öntudatos nemzeti alanyokká.

A nem román megfigyelők tanúsága is gyakran önmagukról árulkodik inkább, mintsem a parasztról. A kortárs magyar nyilvánosságban egyszerre volt jelen az az önlegitimáló toposz, mely szerint a román paraszt lojális a magyar államhoz (csak a vezetői megrévesztik néha), valamint a nem magyar tömegektől való általános félelem, amely még a latinos keresztnevek terjedésében is veszélyt látott.⁶ A külföldi megfigyelők, mint Friedrich Lachmann, a közös külügyminisztérium ügynöke, gyakran nemzetileg közömbösnek és passzívnak látták a román parasztot. 1881-es erdélyi tanulmányútjáról Lachmann azt írta jelentésében a minisztérium Informationsbürojának, hogy a köznépet hidegen hagyja a nemzeti politika.⁷ Végezetül: a századelő szociográfiai vénájú szerzői, Braun Róbert és Vas Béla számára politikai értelemben szintén üres lapnak látszott a román

Egyetem, a bukaresti Új Európa Kollégium és a firenzei Európai Egyetemi Intézet Max Weber Programja támogatta.

³ Tárgyilagosan ír azonban a nemzeti tudat hiányáról *Ioan Slavici: Studii asupra Maghiarilor. Con-vorbiri literare* 7. (1873) 221.

⁴ Az erőszakhullám Botoşani mellett lángolt föl a helyi parasztok és zsidó földbérlők konfliktusából, hogy pár hónap alatt szétterjedjen Románia nagy részére. A nyomor szülte kétségbeesés és az anarchiába fordult viszonyok a külföld számára nyilvánvalóvá tették a fiatal román állam erőtlenségét és elmaradottságát. A hadsereg beavatkozásának és a paraszti erőszaknak több ezer halálos áldozata volt.

⁵ *A[lexandru] D[imitrie] Xenopol: Rîşnovul pe lângă Braşov. Satul Rîşnovul [sic!]. Viaţa Romînească* 7. (1912) 5–6. sz. 199. Az 1907-es romániai parasztmozgalomról lásd *Irina Marin: Peasant Violence and Antisemitism in Early Twentieth-Century Eastern Europe*. Basingstoke 2018.

⁶ Bartha Miklós összegyűjtött munkái I–VI. S. a. r. Samassa János – Sztankovits Ferencz. Bp. 1910. III. 484.

⁷ *Ernst R. Rutkowski: Österreich–Ungarn und Rumänien 1880–1883, die Proklamierung des Königreiches und die rumänische Irredenta. Südostforschungen* 25. (1966) 264–265.

paraszt, aki csak a vallásához és nyelvéhez ragaszkodik, cselekvését pedig jobbra vélt anyagi érdekei irányítják.⁸

A tömegek írástudatlansága teszi hasznavehetetlen forrássá azokat a támogató leveleket, amelyeket híveik nevében román papok tucatjai küldtek a Memorandum-per vádlottjainak. Nem tudni ugyanis, hogy milyen – vallási, nemzeti vagy egyéb – köntösben mozgósítottak mellettük.⁹ Ráadásul a parasztok, amíg nem vonták őket felelősségre miatta, boldogan adták a papjuknak bármilyen ügyhöz a nevüket – még olyanokhoz is, sőt talán épp olyanokhoz, amelyek jelentőségét nem érezték át kellően. Pár évvel később a máltai papság 60 ezer aláírást gyűjtött az olasz hivatalos nyelv érdekében, ami nemcsak az olaszul tudó máltaiak számát múlta felül többszörösen, de némileg még az írástudókét is.¹⁰ A Mihai Pavel püspök elleni nagyváradi tüntetés, majd a Memorandum-per valóban nyugtalanságot keltett a román tömegekben, de mind a magyar sajtó, mind a közös külügyminisztérium informátorai arról számoltak be, hogy a parasztok a cár neve napjára várják a fegyveres felkelést és vallásuk védelmében az oroszok bejövetelében reménykednek.¹¹ Mondanom sem kell, hogy ez a szóbeszéd inkább felekezeti, mintsem nemzeti alapú identitásra vall.

A paraszti identitások vizsgálatának módszertani buktatóit áttekintő tanulmányukban Sorin Mitu és Elena Bărbulescu a falu csöndjének megtörésére a folklórszövegek tanulmányozását ajánlják.¹² Sajnos az utókor által folklórközlésként kezelt legkorábbi szövegtörzsek gyakran a legmegbízhatatlanabbak, egyrészt mert szerzőik az iskolázott falusi rétegek tudását is beleértették a néphagyomány fogalmába, másrészt mert a szövegeket erősen szelektálták és az érvényben lévő esztétikai és ideológiai elvárásokhoz igazították őket.¹³ A román paraszti nacionalizmusra kíváncsi kutatót különös óvatosságra inti, hogy a forráskritikai

⁸ *Braun Róbert*: Lippa és Sansepolcro. Bp. 1908. 23.; *Vas Béla*: A végekről. Huszadik Század 13. (1906) 222.

⁹ *Nicolae Josan*: Adeziunea populară la mișcarea memorandistă (1892–1895). Mărturii documentare. București 1996. 115–304.

¹⁰ *Geoffrey Hull*: The Malta Language Question. A Case Study in Cultural Imperialism. Valletta 1993. 46.

¹¹ Szabadság (Nagyvárad) 1893. szeptember 21. In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I–VIII. Szerk. Kemény G. Gábor. Bp. 1956. II. 192.; Nagyvárad 1894. október 11. In: Bihor. Permanența ale luptei naționale românești I. Înt. Ioan Popovici et al. București 1988. 189–190.; Diplomația europeană și mișcarea memorandistă. 1892–1896. Coord. Corneliu Mihail Lungu. București 1995. 232., 236.

¹² *Sorin Mitu – Elena Bărbulescu*: Romanian Peasant Identities in Transylvania. Sources, Methods and Problems of Research. Transylvanian Review 22. (2013) Supplement 3. 269–278.

¹³ A kérdéssel a XIX. századi Erdély vonatkozásában lásd *Mikos Éva*: Rege, monda, folklór és közköltészet Orbán Balázs Székelyföldjén. In: Doromb. Közköltészeti tanulmányok 7. Szerk. Csörsz Rumen István. Bp. 2019. 287–310.

vizsgálatok éppen a történeti témákat érintő állítólagos népdalszövegeket szűrték ki mint hamisítványokat vagy átköltéseket.¹⁴

Nemzetté válás: mi változott, és mi maradt állandó?

A tömegek nemzetiesedése a társadalmi közeg különbségeitől függően az egyes nemzeteknél különböző alakokat ölthetett, de a vizsgált kontextusban a „nemzet-ébresztők” a román parasztok és környezetük között eleve létező etnikai határok meglétére építettek. Ráadásul ezek a határok a nemzetiesedés folyamán nem is rendeződtek át (kivéve a szórványos asszimilációt). Mivel a „román” és „magyar” kategória kiterjedése (a nemzedékek cseréjét leszámítva) nagyjából ugyanaz maradt a 19. és 20. század folyamán, különösen fontosnak tartom felvázolni, hogy értelmezésem szerint a nemzetiesedés folyamata mit változtatott meg és mit hagyott változatlanul.

A nemzeti szempontból meghatározó etnikai határképzési folyamatok megragadására azt a magyar antropológiai hagyományban meghonosodott modellt fogadom el, amely szerint merev határok ott alakultak ki, ahol a vallás és a nyelv egybeesett, amit az egyes kategóriák közti rendi (státusz-) különbségek tovább erősíthettek.¹⁵ Ahol ezek a tényezők nem értek egybe, ott a határok kontextusfüggőek és viszonylag átjárhatóak maradtak, mint délen az ortodox románok és szerbek, északon pedig az unitus románok és ruszinok között, vagy akár az ortodox és unitus románok között bárhol, ahol mindkét egyháznak éltek hívei.¹⁶

A felekezeti hovatartozás a legtöbbször számára az egyetlen intézményes, jogilag érvényesíthető és ugyanakkor szubjektíven is fontos identitást jelentette, amely túlmutatott a helyi közösségen. Éppen ezért az a tény, hogy a térség vallási közösségei – a római és örmény katolikusok kivételével – liturgiájukban a köznyelvhez többé-kevésbé közelálló nyelvváltozatot használtak, tovább mélyítette az etnikai választóvonalakat. Ráadásul a szóban forgó nyelvek nem rokonai egymásnak és kölcsönösen nem is érthetőek, a legtöbbször pedig csak egyiket beszélték jól.

Az Erdély-medencében gyakoriak voltak ugyan a felekezeti-nyelvi-egyes lakosságú falvak (különösen szász–román viszonylatban), de az egyes csoportok lakóhelye rendszerint ezekben is elkülönült egymástól. Románok és latin rítusú vagy protestáns keresztények csak elvétve házasodtak össze, amint ezt a

¹⁴ *Ovidiu Birlea: Istoria folclorică românești. București 1974. 95–100., 148–149., 198–200. és 235–236.*

¹⁵ *Balogh Balázs – Fülemlé Agnes: Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen. Fejezetek a regionális csoportképzés történeti folyamatairól. Bp. 2004. 17.*

¹⁶ *Macarie Drăgoi: Ortodocși și greco-catolici în Transilvania (1867–1916). Convergențe și divergențe. Cluj-Napoca 2011.*

Szatmár, Szilágy, Bihar és Arad vármegyéből fennmaradt anyakönyvek összehasonlítása nyilvánvalóvá tette.¹⁷ Erdélyben 1864 és 1910 között a szászoknak csak 0,8%-a kötött házasságot román vallású társsal.¹⁸

Az etnicitás elengedhetetlen feltétele a közös eredetben való hit.¹⁹ Ez a Max Weber-i definíció a kategóriát megnyitja egyrészt az olyan rendi kategóriák előtt, mint a nemesség, másrészt az adott településre való eltérő időpontban történt beköltözés emléke mint határképző elem előtt. A nemesi jogállás – az egykori magyarországi vagy erdélyi natio Hungaricához tartozás – fokozhatta az egymás mellett élő magyarok és románok közötti távolságot,²⁰ és románok között is etnikai határokat húzott.²¹ A csoportként ugyanazon helyre más-más időben történt betelepülés egyrészt lakóhelyi szegregációban tárgyiasulhatott, másrészt intézményesült emlékezete fönnttarthatta a csoportok közti kulturális különbséget. Ez ott válik igazán megragadhatóvá, ahol azonos vallású és hasonló nyelvjárási népességen belül teremtett különbségeket. Román viszonylatban jó példa a 17. század végén vagy a 18. század elején Olténiából a Bánátba költözött bufánok (másképp țáranok) és a korábban ott élő ortodox román népesség leszármazottai, az úgynevezett frățuț-ok közötti határ. A két etnikai csoport lehetőleg külön települt és nem házasodott össze, az egyetlen vegyes lakosságú faluban pedig külön temetkeztek.²²

A nemzeti mező erre az „etnikai infrastruktúrára” épült rá. A nemzeti propaganda saját céljaira felhasználta az etnikai sztereotípiákat és a közvetlen (*face-to-face*) közösség érzelmi kohézióját. A szándékolt nemzetet szinechdochikusán a helyi közösség helyébe emelte, ugyanakkor a belső etnikai és helyi törésvonalakat

¹⁷ *Mircea Brie*: Căsătorii în nord-vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX). Condiționări exterioare și strategii maritale. Oradea 2009; *Gheorghe Șiștean*: Etnie, confesiune și căsătorie în nord-vestul Transilvaniei. Zalău 2002.; Căsătorii mixte în Transilvania. Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX. Coord. Corneliu Pădurean – Ioan Bolovan. Arad 2005.; *Kovácsy Sándor*: Erdély népesedési viszonyai. Az újabb időkben, különösen pedig 1864-ben. Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények 6. (1869) 286.; A Magyar Korona országainak 1900., 1901. és 1902. évi népmozgalma. (Magyar Statisztikai Közlemények, új folyam 7.) Bp. 1905. 56–57.

¹⁸ *Rosemarie Hochstrasser*: Die siebenbürgisch-sächsische Gesellschaft in ihrem strukturellen Wandel 1867–1992. Unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Hermannstadt und Brenndorf. Hermannstadt 2002. 25.

¹⁹ *Max Weber*: Grundriss der Sozialökonomik I–III. Tübingen 1922. III. 219.

²⁰ *Vetési László*: Juhaimnak maradéka. Anyanyelv, egyház, peremvilág. Sorskérdések a nyelvhatáron. Kolozsvár 2001. 190.

²¹ *Claude Karmouh*: Inventarea poporului-națiune. Cronici din România și Europa Orientală 1973–2007. Cluj-Napoca 2011.; *Gail Kligman*: The Wedding of the Dead. Ritual, Politics, and Political Culture in Transylvania. Berkeley, CA 1988. 32–34.; *Ion Conea*: Nemeși și rumâni în Clopotiva. In: Clopotiva. Un sat din Hațeg I–II. Coord. Ion Conea. București 1940. II. 527.; *Réthy Lajos*: A magyar nemzetiség Hunyadmegyében. Vasárnapi Ujság 20. (1873) 586.

²² *Mihai Gașpar*: Date monografice referitoare la comuna Bocea-Montană. Caransebeș é. n. 19.; *Virgil Birou*: Oameni și locuri din Căraș. Timișoara 1982. 160.; *Gheorghe Jianu*: Potpourri. Oravița 1901. 69.

elhomályosítani próbálva olyan léptékű magyarázatokat és célokat fogalmazott meg, amilyenekhez a parasztek addig világi dolgokban nem szoktak hozzá. A parasztek örökölt vonatkozási keretei ugyanis közvetlen és nem elképzelt közösségekre vonatkoztak. A társadalmi közelség és a bizalom térbeli koncentrikus körökben csökkent, de a legtágabb kör (a *țară*-ként vagy *vidic*-ként emlegetett kistáj) sem ölelt föl egynapi járóföldnél nagyobb földrajzi teret. Bárki, aki ezen kívülről érkezett, potenciálisan veszélyes idegennek számított.²³

A vázolt értelmezési modell összhangban áll a nacionalizmuskutató leginkább Anthony D. Smith nevével fémjelzett etnoszimbolista iskolájának nézeteivel, amennyiben némely etnikai határ nemzeti törésvonalak alapjának tekinthető. A nemzeti szimbólumok kérdésében azonban eltérnek az etnoszimbolista megközelítéstől. A román nacionalisták által kulcsfontosságúnak tartott szimbólumok és mítoszok ugyanis, elsősorban a latinitás és a római eredet képzetköre, nem etnikai hagyományokra épül, és így befogadásukat sem segíthette ismertségük. Épp a nemzeti tartalmak előzmény nélkülsége teszi lehetővé, hogy a latinos nevek példáján terjedésüket nyomon kövessék. A parasztek a nemzetesítő elitektől vették át őket. A folyamat összefonódott az írni-olvasni tudás elterjedésével és egy új, birtokos paraszti öntudat kifejlődésével.²⁴

A Határőrvidéken, mintegy kísérleti terepen, már a Habsburg felvilágosult abszolutizmus nekilátott a nemzeti hagyományok népszerűsítésének, amikor a római virtus felidézésével próbált büszke katonákat faragni a frissen militarizált falvak férfilakosságából.²⁵ A dualizmus évtizedeiben a románok társadalmi kommunikációja nagyrészt az etnikus egyházak körül kialakult intézményi hálóban folyt. A nemzeti értelmezési kereteket, szimbólumokat és jelentéseket így nemcsak az 1890-es évektől megjelenő olcsó néplapok közvetítették, de a szószéken, az iskolában és a román egyesületek ünnepein elhangzottak is. Az írni-olvasni tudás hatalmas területi egyenlőtlenségekkel tört előre: míg 1910-ben a Szeben vármegyei román lakosság 51%-át, Bihar vármegyében csak 16%-ukat írták össze írni-olvasni tudóként. De az újságokat és más kiadványokat a parasztek rendszerint föl is olvasták egymásnak, így az üzenet az írástudatlanokat is közvetlenül elérhette. Egy román emlékiró úgy fogalmazott, hogy politikai érlelődése

²³ *Barbu Ștefănescu*: Sociabilitatea rurală, violența și ritual. Cartea în practicile oblativ de răscumpărare a păcii comunitare, Transilvania, sec. XVII–XIX. Oradea 2004. 139–140.; *Paul H. Stahl*: Triburi și sate din sud-estul Europei. Structuri sociale, structuri magice și religioase. București 2000. 153–157.

²⁴ *John-Paul Himka*: Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century. Houndsmill, Basingstoke 1988. 143–217.

²⁵ *Doru Radosav*: Arătarea Împăratului. Intrările imperiale în Transilvania și Banat (sec. XVII–XIX). Discurs și reprezentare. Cluj-Napoca 2002. 134–136.; *Irina Marin*: The Formation and Allegiance of the Romanian Military Elite Originating from the Banat Military Border. Doktor (PhD) értekezés. University College London. 2009. 168–175. (<https://bit.ly/3cetyFk>, letöltés 2021. márc. 11.)

ötévesen, a századfordulón kezdődött, amikor nagyapjának fölolvasta a *Tribuna Poporului* és a *Gazeta Transilvaniei* című lapok cikkeit.²⁶

Az üzenet egyes elemeivel való találkozás nem jelentett egyúttal teljes értékű befogadást, még kevésbé állandó elköteleződést. A nemzetiesedés kontextusai többnyire valamilyen konfliktus körül forogtak, és bizonyára hatékonyabbak voltak azok a helyzetek, amelyekben cselekvőként maga a parasztság is részt vett. Ilyen lehetett az anyagi és szimbolikus javakért zajló versengés külső csoportokkal, a korteskedés és választási harc (bár Erdélyben a román nemzetiségiek 1903-ig bojkottálták a választásokat) és az 1848–1849-es helyi események nemzeti keretben való elbeszélése.

Az egykori jobbágyközösségek birtokos paraszti öntudatának fejlődésére jellemző, hogy az amatőr szavalók kedvenc repertoárdarabjává George Coșbuc *Földet adj!* (*Noi vrem pământ*, szó szerint ‘Földet akarunk’) című verse vált, amelyben a refrénként ismételt cím saját vágyaiknak adott kifejezést.²⁷ A földhöz képest kapcsolódik két további, a nemzeti mezőben is értelmezhető konfliktus: egyrészt a parasztok és a földesurak között az erdő- és legelőhasználatért zajló úrbéri perek, amelyek szinte mindenütt napirenden voltak és az 1860-as évek végéig csak töredékük zárult le,²⁸ másrészt a tagosítás és arányosítás körüli, vegyes lakosságú településeken könnyen etnicizálódó küzdelmek.²⁹ És még egy határképző konfliktus: a Bánát többnyelvű településeiben az ortodox parókiáknak az 1860-as években kezdődő kettéválasztása románok és szerbek között gyakran évtizedes pereskedéssel járt az egyházi vagyon megszerzéséért, és korábban nem érzékelhető határokat húzott a keleti rítusú közösségeken belül.³⁰

Călin Goina a román nemzetet alakulást állami projektként értelmező esszéjében azzal a csavarral vezeti vissza állami tevékenységre a Kárpátok karéjában élő románok nemzetiesedését, hogy a román nemzeti mozgalom erejét a magyar állami nacionalizmusra adott reakcióként magyarázza.³¹ Bár pont az elitet illetően

²⁶ *Coriolan Băran*: Reprivere asupra vieții. Memorii. Arad 2009. 44.

²⁷ *Lizica Mihaș*: Transilvania și teatrul arădean până la Marea Unire. București 2005.

²⁸ *Iosif Kovács*: Desființarea relațiilor feudale în Transilvania. Cluj 1973. 101–151. A szempont alkalmazására *Himka, J.-P.*: Galician Villagers i. m. 36–56.

²⁹ *Kovács, I.*: Desființarea i. m. 116–118.; *Savu Popa*: Ocna Sibiului. Un popas pe drumul sării. Cronică istorică. Sibiu 2008. 203.; Gottlieb Brandsch lelkész Gedenkbuchja. In: *Ștefan Weingärtner*: Heimatbuch Sächsisch-Eibesdorf. Kaufering 1998. 149.

³⁰ *Annemie Schenk – Ingeborg Weber-Kellermann*: Interethnik und sozialer Wandel in einem mehrsprachigen Dorf des rumänischen Banats. Marburg 1973. 32–33.; *Lucian Mic*: Relațiile Bisericii Ortodoxe Române cu Biserica Ortodoxă Sărbă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cluj-Napoca–Caransebeș 2013.; *Tiberiu Mărgineanțu*: Triumful românilor ortodoksi din comunele Berecuța și Mănăstire. Acte și documente privitoare la despărțirea Românilor de către Sârbi, din aceste comune. Caransebeș 1937.

³¹ *Călin Goina*: How the state shaped the nation. An essay on the making of the Romanian nation. Regio 5. (2005) 166–167.

korántsem ilyen egyértelmű a helyzet, a nemzeti üzenet terjedése a tömegek között sokat köszönhetett a magyar állam szerveivel és a megyei közigazgatással való mindennapos konfliktusoknak. A parasztok persze nyelvi különbség nélkül egyaránt a pokolba kívánták az államot az adóival, szabályozásaival, monopóliumaival, a sorozással és a tisztviselők korrupciójával együtt. A nem magyarokat azonban ezen felül a nyelvi szakadék teremtette hátrányokkal és a további visszaélés lehetőségével még az államnyelv terjeszkedése is sújtotta a hivatali életben, csakúgy mint a magyarosító intézkedések palástjában jelentkező szimbolikus erőszak.³² Különös módon az analfabetizmus némi védelmet nyújtott ezek ellen, mivel az analfabéta nem feltétlenül szembesült a román írni-olvasni tudás csökkenő hasznával vagy azzal, hogy milyen néven hivatkozik rá az állam, valamint nem várta el, hogy megértse a hivatalos levelek tartalmát.

A többség nyilván nem egy csapásra kezdett el nemzeti módon viselkedni és gondolkodni, hanem lépésenként (vagy inkább ugrásonként), helyi konfliktusokra reagálva sajátította el a nemzeti kategóriákat, hiedelmeket, képzeletvilágot és érvelési sémákat.³³ Sokaknak először mások tulajdonítottak nacionalista indítékokat, aminek aztán viselniük kellett a következményeit. Amint még szó lesz róla, a parasztok nacionalizmusa nem egyszerűen az elitek nacionalizmusának a klónja volt, hanem a saját céljaikra válogattak ez utóbbi elemei közül és rendezték át azokat. Ráadásul az elitek nacionalizmusa maga is nemzedékről nemzedékre megújult. Ezért a nemzetiesedést egy soha véget nem érő folyamatként kell felfognunk, Edin Hajdarpasić hasonlatával élve: nem kirakós játékként, hanem Tetriszként.³⁴ Átfogó, alulról szerveződő politikai mozgalom hiányában a parasztok csak korlátozottan tudtak új elemeket, új szimbólumokat hozzáadni a nacionalizmus tárházához.

A nevek szempontjából az válik a nemzeti lét mérföldkövévé, amikor a parasztok a nemzeti történelem mítoszait felhasználják saját valóságuk átformálására. Ez előfeltételezi a szekuláris időszemlélet magukévá tételét bizonyos fokig. A kartografikus térrel együtt a szekuláris idő a nemzeti képzelet koordináta-rendszerét alkotja, ami többé-kevésbé magával hozta a társadalmi és földrajzi válaszfalak feletti nemzeti szolidaritás kifejlődését. Az itt vallatóra fogott források nem

³² *Rutkowski, E. R.*: Österreich-Ungarn i. m. 274.; *Nagysolyosi Szabó Ferenc*: Erdély és a román kérdés. Marosvásárhely 1910.

³³ Hirtelen megvilágosodásként emlékszik azonban vissza a román nacionalizmus iránti elköteleződésére kiadatlan emlékirataiban Dumitru Iclănzan, későbbi kisiklandi községi bíró. Emlékei szerint a századfordulón, a marosvásárhelyi ferences gimnázium diákjaként nagygazda sógora, aki korábban a Memorandum követségével Bécsben is járt, döbbsentette rá „az idegen uralom alatt élő románok szenvedéseire”. A hallottak a jelek szerint új értelmezési keretbe foglalták saját tapasztalatait. Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Colecția de manuscrite, 253.

³⁴ *Hajdarpasić, E.*: Whose Bosnia? i. m. 206.

árulkodnak ugyan róla, de a nemzeti tudathoz hozzátartozott az anyanyelv kultusza is (amely nemcsak fokozatában különbözött az alapvető nyelvi lojalitástól, de absztrakt nyelvi tekintélyek elfogadásával is járt), illetve nem-domináns helyzetben az anyaország civilizációs eredményei és háborús győzelmei felett érzett büszkeség. Mindezekén túl pedig természetesen hozzátartozott a magától értetődőként elképzelt cél, hogy a közösség a „sajátjai” vezetése alatt, valamilyen autonóm politikai keretben éljen. Ez nem feltétlenül jelentett független nemzetállamiságot, mint ahogy az iránta való vágyódás sem vont feltétlenül magával lázas politikai tevékenységet.

A hívek túlnyomó egynyelvűsége a felekezeti alapú intézményrendszert látványosan az államnacionalizmuséhoz hasonló ideológiai uralommal ruházta föl. A nemzetiesítő erőknél a falvakban mégis meg kellett küzdeniük a helyi közösség szoros összetartó erejével, amely az élet valamennyi aspektusát ellenőrizve védőburkot font tagjai köré. A nacionalizmus a közvetlen közösségek virtuális pótlékeként vált a század uralkodó eszméjévé, márpedig ez a szerep kevésbé volt jelentős ott, ahol az ilyen közösségek még éltek és virultak. A paraszti nacionalizmus ebben az értelemben paradoxon. A tagjai fölött őrkdő közösség a románoknál még ott sem mutatta a fölbomlás jeleit, ahol az írni-olvasni tudás rohamos tempóban terjedt és a pénzgazdaság új típusú versengést szült az immár birtokos parasztok között. A falvakban a nemzeti mítoszoknak, gondolatoknak, értékeknek és normáknak talán nem is annyira az egyes egyéneket kellett meghódítaniuk és átformálniuk, hanem sokkal inkább a helyi kultúra egészét.

A helynévi emlékezet

Pesty Frigyes 1864-es helynévgyűjteménye, amelynek nagy része máig kiadatlan, az etimológiai spekulációkon keresztül bepillantást enged a prenacionális, helyi szintű kulturális emlékezet világába.³⁵ A paraszti perspektívát kontrasztként a kortárs román nacionalista értelmiség helyneveknek szentelt figyelme teszi érdekessé, különösen pedig kitartó nyomozásuk a római kor emlékei után a román folklórban. A korai román nacionalisták az erdélyi humanizmus latin etimológiáit hasznosítva és melléjük számtalan újat alkotva próbálták bebizonyítani a modern román helynevek ókori eredetét. A helynevek szimbolikus birtoklása ebben az

³⁵ Pesty célja a korabeli Magyarország és Erdély teljes mikrotoponimiájának és a helynevekhez fűződő hagyományoknak az összegyűjtése volt, amivel gazdag forrást remélt föltárni a múlt századok tanulmányozásához. A helytartótanács és az erdélyi főkormányzók támogatásával elérte, hogy a legtöbb község kitöltse a kérdőívét, igen eltérő részletességű helynévanyag kíséretében. A hatalmas kézirat tömeg egyes keleti megyéket és vidékeket illető részei magyar és román kiadásban láttak napvilágot, a teljes anyag pedig mikrofilmen tanulmányozható az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattáiban.

érvrendszerben a helyek fölötti képletes tulajdonjogot is jelentett, és ezáltal ütőkártyát a nemzeti-politikai küzdelmekben. Mivel a névféjtés formai önkényét még nem zárták kalodába az összehasonlító nyelvtörténet eredményei, az amatőr filológusok széles köre vehetett részt az etimologizálásban. A fölkészültebbek a *Tabula Peutingerianán* és más forrásokban – Petar Katančić epigráfiai gyűjteményében vagy az Erdélyben talált viasztáblácskákon – szereplő daciai helyeket próbálták meg újkoriakkal azonosítani, például *Ad Mediát Mehadiával* vagy *Petrist Petrişsel*.³⁶ Mások a Római Birodalom egyéb provinciáinak és az újlatin nyelvterületnek a helynévkincsében kerestek párhuzamokat. A legigénytelenebb, de annál gyakoribb módszert az jelentette, amikor a latin szótárat a megfelelő helyen fölcsapva próbáltak elfogadhatónak tűnő etimont találni: a népnyelvi *Logoj* (magyarul Lugos) számára például a *locus* köznevet.³⁷ Az így felállított etimológiákat aztán igyekeztek a nyelvhasználatban is érvényesíteni. *Sibiu* (Nagyszében román neve) helyett például az 1850–1870-es évek román kiadványai *Sabiut* írtak, mert a szabinokat látták bele a névbe.

Más képet tárnak a szemünk elé a Pesty kérdőívére érkezett válaszok. Pesty elsősorban a mikrotoponímia érdekelte, de rákérdezett a helységnév eredetére és a település régibb múltjára vonatkozó hagyományokra is.³⁸ Az értelmezést főként az nehezíti, hogy az írástudatlan adatközlők tudását a községi jegyzők szűrője közvetítette. Bár a vármegyékhez eljuttatott utasítások előírták, hogy a nép (elsősorban az idősek és az előljárók) által elmondottakat kell fölvenni, korántsem nyilvánvaló, hogy a jegyzők ehhez valóban tartották magukat. Egyrészt azért, mert nem értették pontosan Pesty indítékait és úgy gondolhatták, hogy a saját vélemeikkel nagyobb hasznára lehetnek (de legalábbis komolyabb benyomást kelthetnek) a parasztok által előadott, gyakran több mint kétes mendemondáknál. Másrészt, általában több, néha tucatnyi falu ügyeit intézték, így kézenfekvő, hogy nem mindegyikük szállt ki minden egyes faluba helyneveket gyűjteni.

Mielőtt azonban azt feltételeznénk, hogy a községi jegyzők rendszerint a saját kútféjükre támaszkodtak, érdemes figyelembe venni azt is, hogy többségük számára még a román parasztok római eredete és folyamatos daciai jelenléte jelentette a mérvadó tudást. Egyrészt a románok által lakott falvak nagyjából felét 1864-ben román jegyzők irányították, akik közül sokan románul válaszoltak Pesty kérdőívére. De a kor nem román elitje sem vonta kétségbe a román parasztok római eredetét. Mi több, azon jegyzők között, akik – nem a köznépre,

³⁶ *Gavrilu Popu*: „Inceputulu principatului romanescu” de Dr. Robert Roesler. Familia 5. (1869) 291.

³⁷ *Dimíttrie Teodori*: Logojul, altcum Lugos și Lugas, își trage numele său dela latinul Locus (locul). Timișoara 1859.

³⁸ *Csáki Árpád*: Előszó. In: Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld I–IV. Bp.–Sepsiszentgyörgy 2012. I. 12–14.

hanem saját véleményükre hagyatkozva – Traianus veteránjaiig vezették vissza a helyieket, a románok csak a kisebbséget alkották. Ezek a közlések kurták és sablonosak voltak, kivéve talán azt a német családnevű körjegyzőt, aki a császár nevéhez való távoli hasonlóságból arra következtetett, hogy Trojásnak, amely egész Arad vármegye legfiatalabb falvai közé tartozott, a legősibbnek kell lennie.³⁹ Így, ha a felmérés során vissza is tartottak a jegyzők helyi hagyományokat, aligha olyanokat, amelyek megfeleltek a kanonikus történeti tudásnak.

A legtöbb válasz egyáltalán nem szolgált etimológiával a település nevére. Nem tudni, ez mikor tulajdonítható a jegyzők cenzúrájának és mikor annak, hogy nem találtak vonatkozó hagyományt. De a kérdőívben más kérdéseket is gyakran átugrottak vagy semmitmondó választ adtak rájuk, körültekintésből, értetlenségből, lustaságból vagy az adatok hiánya miatt. Azt a kérdést például, hogy honnan települt a falu, a legtöbben olyasmivel intézték el, mint „saját magából” vagy „a környező falvakból”.

A megadott etimológiák viszont sokkal jobban hasonlítanak azokhoz a vernakuláris helynév-etimológiákhoz, amelyeket a korai néprajzi és helyrajzi munkák idéznek, mint a helynévfejtés romantikus paradigmájához. A bennük megjelenő tér a falu határára vagy legföljebb a szomszédos falvakkal való konfliktusokra korlátozódik, ellentétben a névfejtő írástudók szélesebb vízióival. Úgy tűnik, a neveket legfeljebb a faluközösség emlékezeti helyeiként használták. Latin etimológiákat a válaszok nem idéznek a néptől, és hét kivétellel a jegyzők alkotásainak tűnő névfejtések is valamely élő nyelv alapján kínálnak magyarázatot. A népnek tulajdonított etimológiák néha fiktív párbeszédbe helyezett toldalékolt szóalakon alapulnak, mint a *Solduba* (magyarul Szoldobágy) helynevet magyarázó *s-aude doba* ‘hallatszik a dob’, amelyet a kuruc korba vetítettek vissza.⁴⁰ Ez a helynév-magyarázati stratégia a humanista hagyományban is fontos szerepet játszott.

Pesty adatközlői gyakran vezették vissza helyneveiket egy a faluban nem beszélt nyelvre. Magyar jegyzőkön, szolgabírókon és birtokosokon kívül több román válaszadó is magyar etimológiát adott meg. Ezekre nézve különösen kérdéses, vajon származhattak-e az információk a lakosoktól. A dobollói (románul *Dobârlău*) ortodox pap a falu magyar nevét a patakja hangjából vezette le, míg Csucsáról a faluközösség nevében aláírt ív érkezett, amely a nevet a magyar

³⁹ Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK), Kézirattár (a továbbiakban: Kt), FM1 3814/A, 2. tekercs.

⁴⁰ Costa Andracu bírós. *Mizser Lajos*: Szatmár vármegye Pesty Frigyes 1864–1866. évi Helynévtárában. Nyíregyháza 2001. 97. Hasonló az az eredetmonda, amely a *Săcărâmb* névbe (magyarul Nagyág) a *să cărăm* ‘hordjuk!’ felszólítást látta bele. *Ernest Armeanca*: Săcărâmbul. Monografia parohiei române unite de acolo. Lugoj 1932. 10.

csucsak ‘csúcsok’ folyományaként értelmezte.⁴¹ Szláv etimont ritkán adtak meg, de többször utaltak távoli nyelvekre, amelyeken a település neve állítólag jelent valamit. Meg kell azonban jegyezni, hogy Pesty maga is bátorította a más nyelvekből történő származtatást azzal, hogy a helységnév egyes nyelvi változatainak eredetéről külön-külön érdeklődött a kérdőíven.

A falu határának őstörténetét a parasztok néha óriásokkal és zsidókkal népesítették be, a Teremtés Könyve nyomán.⁴² A falut alapító családokról szóló, nemzedékről nemzedékre szálló eredetmondák szerepet játszottak a rokonsági hálózatok strukturálásában és a családok közti presztízskülönbségek érvényesítésében. Az alapító atyákat a kelet-magyarországi falvak kollektív tudása gyakran Erdélyből, a Bánátban pedig Havasalföldről származtatta, ezzel a körülménnyel azonban még nem helyezték bele történetüket a történeti időbe. Az alapítók pásztorokként, menekültekként vagy betyárokként jelentek meg. Az élő (kommunikatív) emlékezet által átfogott három nemzedéket megelőző idők elbeszélését a falu új helyre költözése, az utolsó tatárjárás, a Határőrvidék fölállítása, a környező falvakkal való torzsalkodások és a ködbe vesző török idők szervezték.

Az anyag tanúsága szerint a román parasztokat az 1860-as években nem különösebben izgatta helységneveik nyelvi eredete. A latin etimológiák láthatóan még az írástudó világiak között sem váltak közkinccsé, és Traianus legionáriusait a jegyzők inkább műveltségi elemként emlegették, mint a helyi folklór részeként. Az írástudatlan közösség kulturális emlékezete, a régmúltról való tudás, amelyet az állandó ismétlés a tagok számára azonnal előhívhatóvá tett, a magas kultúra egyes elemeit képes volt integrálni, de egészében túl nehézkes volt ahhoz, hogy a romantikus nacionalizmus történeti képzeletvilágát magához hasonlítsa. A helyi eredetmondákat csak később és lassanként kezdték áthatni és átformálni a nemzeti mesternarratívák. Előbb-utóbb, sejtethetően már inkább a 20. században, a helyi köztudat végül a latinos helységnév-eredeztetéseket is befogadta. Ezek ma már – a helyi monográfiák tanúsága szerint – gyakran „hagyományos tudásként” állnak ellen a tudományosan érvényesebb magyarázatoknak.

A naszódi vagyonszövetség jogtanácsosa – bár buzgó román nacionalista volt – még 1895-ben is azt tanácsolta a parasztok „őstörténeti hagyományairól” kérdőíven érdeklődő Nicolae Densușianunak, hogy ne higgyen el semmit, amit más válszadók a nép ajkán Traianusról és a rómaiakról keringő történetekről állítanak.⁴³

⁴¹ Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. i. m. I. 43. Ilyen válasz érkezett még Kaporról Iacob Silviutól, Királyhalmáról Georgiu Pop Gridanultól és Longodárról Ioan Bokutiától; OSZK Kt FM1 3814/A, 18. és 20. tekercs.

⁴² Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român I–V. Coord. Ion Ghinoiu. București 2010. II. 87–88. és III. 109–110.

⁴³ *Nestor Șimon*: Dicționar toponimic. Cluj-Napoca 2007. 185–186., 235.

Más források ezzel szemben arra utalnak, hogy a Traianus-hagyomány már korábban folklorizálódott ott, ahol a nép római vagy középkori romokhoz kapcsolhatta. Egy ilyen vidéken, az Ompoly völgyében Pesty gyűjtésével gyakorlatilag egy időben jegyezte föl Lukács Béla, hogy a helyiek egy út fölé magasodó mészkősziklát Traján koporsója néven emlegetnek, és „a nép csálhatatlanul hiszi, hogy e sziklatömeg alatt nyugszik a világhódító Traján”.⁴⁴ Talán mivel tudták, hogy a valódi Traianus Kilikiában halt meg, a román nemzetébresztők nem törődtek Traján koporsójával, holott a Traianust idéző helynevek egyébként központi jelentőségű kérdéshez kapcsolódtak számukra – a korai román nacionalizmus valószínű Szent Gráljához. A román folkloristák ugyanis azt igyekeztek bizonyítani, hogy a román köznép bár öntudatlan, mégis beazonosítható emlékeket őriz a római korból. Ilyenek után kutattak a népi helynevek között, és különösen gyakran hivatkoztak „Traianus útjainak” és „sáncainak” humanista említéseire. A kor művelt rétege nemzeti hovatarozástól függetlenül magától értetődőnek vette, hogy a parasztság képzeletét foglalkoztatja a nemzeti történelem, környezetének helyeihez történelmi hősookról költött mondákat kapcsol és azok után nevezi el őket. Míg azonban a Tordai-hasadék magyar mondájának senki nem vonta kétségbe sem népi eredetét, sem meseszerű voltát, a Traianus-folklórt a román értelmiség a latin eredetet bizonyító erővel ruházta föl, ami annál fontosabbá vált számára, minél vehemensebben vitatták mások, hogy lehetséges az ókorra visszanyúló élő hagyomány. Később Xenopol, bár a tudákos latinos ballaszt zömétől megszabadult, még mindig a daciai újlatin folyamatosság egyik bizonyítékaként hivatkozott Traianus állítólagos helynévi emlékezetére.⁴⁵

A 17. századtól a 19. századig az utazókat jelentős részben az antik hagyományok vonzották az egykori Daciába. Egymással versengve traktálták olvasóikat a rómaiakhoz kötődő népi hagyományokkal, amelyek értékét csak fokozta, ha a római legionáriusok leszármazottainak tulajdonították őket. A legkönnyebben egy német utazó följegyzése magyarázható 1840-ből, akinek evezősei a Vaskapu-szorosban állítása szerint úgy mutatták be a parti útba vágott utat – amely valóban a rómaiak építő tudományának mestermunkája volt –, mint az „Imperator Romanescu” Traianus művét.⁴⁶ Először is, könnyen megközelíthető helyen emléktábla örökítette meg az építést elrendelő Traianus nevét, azonkívül pedig térképek és kézikönyvek hosszú sora hivatkozott Traianus hídjának

⁴⁴ Lukács Béla: Az Ompoly völgye. Erdélyben. Vasárnapi Újság 13. (1866) 608. Lásd még a csákyai ortodox tanító válaszait Nicolae Densuşianu kérdőívére. Román Akadémia Könyvtára, Manuscrise Româneşti, 4554, 87f92v.

⁴⁵ A[lexandru] D[imitrie] Xenopol: Une Enigme historique. Les Roumains au Moyen-Age. Paris 1885. 143.

⁴⁶ Johann Georg Kohl: Reise in Ungarn I–II. Dresden 1842. I/1. 560.

maradványaiként a közeli pillérekre.⁴⁷ Egy másik, Habsburg mérnökök által tervezett utat Franz Joseph Sulzer 1781-es információi szerint a környék lakói csakhamar *Kalea Trajanului*-nak (Traianus útja) nevezték el, miután az építők egy korábbi, talán római út nyomaira bukkantak.⁴⁸

Amikor az említéseket hiteles forrásokkal is össze lehet vetni, sorra kiderül róluk, hogy a népi alak valójában *Troian* vagy *Calea troianului* lehetett.⁴⁹ *Troian* az egész Balkán-félszigeten előforduló földrajzi köznévi, ami a régi románban tágas mezőt, ezenkívül, más forrás szerint ódon töltést jelentett.⁵⁰ Amikor a 17. századi krónikás az ezen a néven ismert, egymáshoz csatlakozó moldvai árkokat Traianus erődítéseinek maradványaként írta le, már több tekintély egybehangzó véleményére hivatkozhatott.⁵¹ A tudós fejedelem, Dimitrie Cantemir a moldvai és havasalföldi sáncokat később egyazon, összefüggő rendszernek vélte a Magyar Alföldön végighúzódó, magyarul Csörsz árka néven ismert egykori védművel, és kimondta róluk a verdiktet, hogy „fossa Trajani imperatoris”.⁵² Mivel azonban a Prut és a Duna közti maradványok nem vetettek felszínre római leleteket, ráadásul szlávul ugyanígy nevezték a hasonló sáncokat ott is, ahová Traianus sohasem tette a lábát, Nicolae Iorga már kétségbe vonta, hogy ezek a *troianok* valóban a nagy császár emlékezetét éltették volna.⁵³ Önmagában a *Troian* név elterjedtsége is kérdéses. Az aliosi románok, akik a pannóniai árokrendszer bánáti szakasza mellett éltek, a

⁴⁷ Zombory Gusztáv: Traján táblája. Az aldunai szoroson Ogredina mellett. Vasárnapi Újság 6. (1859) 616.; Zsámboky János: Ungariae loca praecipua recens emendata, atque edita. H. n. [Bécs] 1579.; Abraham Ortelius: Theatre, oft Toonneel des aerdt-bodems. H. é. n. [Antwerpen 1571–1584.]. Fol. 42. Koninklijke Bibliotheek, Nationale Bibliotheek van Nederland, Térképgyűjtemény, KW 1046 B 17; Luigi Ferdinando Marsigli: Danubius Pannonico-Mysicus. Observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus I–VI. Hagæ–Amstelodami 1726. II. 17–22., 25–34.; Franciscus Griselini: Tabula Bannatus Temesiensis. Vindobonæ 1776.; Joannes de Lipszky: Mappa generalis regni Hungariae... Pesthini 1806. In: Plihál Katalin: Magyarország legszebb térképei 1528–1895. Bp. 2009. CD-ROM.

⁴⁸ Franz Joseph Sulzer: Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachen Moldau und Bessarabiens, in zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens als ein Versuch einer allgemeinen Dacischen Geschichte mit kritischer Freyheit entworfen I–III. Wien 1781. I. 215.; J. F. Neugebauer: Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Kronstadt 1851. 119.; Constantin Josef Jireček: Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag 1877. 159.

⁴⁹ „Calea traianului tudatos ferdítés Calea troianului helyett”, vélekedett Alexandru Philippide: Originea românilor I–II. Iași 1925. I. 726.

⁵⁰ Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est. Buda 1825. 724.; Philippide, A.: Originea i. m. I. 725–726. A szó ma 'hóbacká'-t jelent.

⁵¹ Miron Costin: Letopișețele Țării Moldovii. Iași 1852. I. 22.

⁵² N. Ploșor: Troianul. Arhivele Olteniei 6. (1927) 71.

⁵³ Nicolae Iorga: Istoria Românilor I–X. București 1988. I/2. 130–131.

20. század első felében szerb jövevénytiszóval *iarc*nak hívták, eredetét pedig a törököknek tulajdonították.⁵⁴

A német barokk nagy költőjét, Martin Opitzot hasonlóképp egy *Troian* ihlette meg, amikor elmékedése idilli helyszínére Zalatna fölött „Traianus rétjé”-ként (koholt románsággal *Prat de Trajan*ként) hivatkozott.⁵⁵ A hely beazonosítható Erdély első katonai fölmérésén, és még a 20. században is ismert volt.⁵⁶ A szász Johannes Tröster aztán Opitz *Prat de Trajan*ját önkényesen áthelyezte mintegy száz kilométerre északkeletre, az Aranyos és a Maros szögletében fekvő Keresztesmezőre, amely ráadásul főként magyar lakosságú.⁵⁷ Benkő József, aki *Transilvania specialis*ában maga is jónéhány latin helynév-etimológiát javasolt, egyedülként intette olvasóit, hogy a tudós közvéleményben gyökeret verő nevet a környékbeli románok nem ismerik.⁵⁸ Benkő munkája kéziratban maradt, az utókor pedig Opitz és Tröster fiktív adatát kegyesen hozzáigazította a valódi román nyelvhez.

Latinos névadás

A keresztnéadás a helyi közösségi emlékezetnél rugalmasabban és könnyebben mérhetően követte a nemzeti képzeletvilág beszűremlését. A román nacionalizmus terjedésének felbecsüléséhez egy sajátos keresztnévtípus, a latinos keresztnévek társadalmi dinamikája ad némi fogódzót.⁵⁹ Ezeket a latinizmus

⁵⁴ *Ioan Dimitrie Suciú*: Comuna Alioş din punct de vedere istoric, biologic și cultural. Bucureşti 1940. 11.

⁵⁵ *Martin Opitz*: Zlatna, oder Von Ruhe des Gemüthes. In: Opera Geist- und Weltlicher Gedichte. Nebst beygefügeten vielen andern Tractaten so wohl Deutsch als Lateinisch, Mit Fleiß zusammen gebracht, und von vielen Druckfehlern befreyet. Bresslau 1690. 128., 144. A *Prat de Trajan* nyugati újlatin mintára alkotott, fiktív birtokos szerkezet. A *prat* szó (< latin *pratum*) népnyelvi előfordulása önmagában is kétséges. A Budai Lexikon, a román nyelv első, 1825-ben megjelent nagyszótára, nem ismeri. Amennyire meg tudtam állapítani, az első lexikográfiai munka, amelyben megjelent, az George Bariţ és Gavriil Munteanu normatív, latinista szellemű német–román szótára: Deutsch-romänisches Wörterbuch, bearbeitet und in dessen romänischen Theiles mit etlichen Tausend Wörtern bereichert I–II. Kronstadt 1853–1854.

⁵⁶ *Trojaner Wirthshaus*: Kriegs Chartre des Grosz Fürstenthum Siebenbürgen. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, B IX 715, 152. szelvény; *Traian Pătrăşcanu*: Toponimia comunelor Zlatna și Ciugud din Raionul Alba. Apulum 6. (1967) 689.; Repertoriul arheologic al judeţului Alba. Red. Vasile Moga – Horia Ciugudean. Alba Iulia 1995. 212.

⁵⁷ *Johannes Tröster*: Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia. Das ist: Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen, Darinnen dessen Alter, und jetziger Einwohner, wahres Herkommen, Religion, Sprachen, Schrifften, Kleider, Gesetz und Sitten nach Historischer Wahrheit von zweytausend Jahren her erörtert. Die berühmteste Städt in Kupfer eigentlich abgebildet. Dabey viel Gothische und Römische Antiquitäten und Anmahnungen entdeckt werden. Nürnberg 1666. 350.

⁵⁸ *Benkő József*: *Transilvania specialis* I–II. Bukarest 1999. I. 298.

⁵⁹ A témáról bővebben, a magyar és német nemzeti nevek vizsgálatával együtt lásd *Berecz, Á.*: Empty Signs i. m. 25–53.

hozta divatba, amely a román nacionalizmus korai, romantikus szakaszának meghatározó paradigmája volt. A latinizmus hívei telivér római leszármazottként tekintettek népükre, és az ősi dicsőséghez való visszatéréshez szélsőségesen purista nyelvi reformot tartottak szükségesnek, amely az újgörög katharévusza mintájára az írott és a beszélt nyelvet is a latinhoz próbálta közelíteni. Romániában a latinizmus már az 1870-es években csúfos vereséget szenvedett egy új, a népnyelvre építő ideológiától, a Kárpátok innenső oldalán azonban még sokáig folytatta ideológiai utóvédharcát, és bélyegét egészen az 1920-as évekig rányomta a regionális sztenderdre.

A latinista nyelvészmeny a keresztnévadásban is római forrásokhoz nyúlt, római nemzeti neveket (*Claudiu, Liviu*), praenomeneket (*Caius, Marcus*), elterjedt cognomeneket (*Camil, Sabin*), római császárok (*Traian, Tiberiu*), történelmi alakok (*Brutus, Cezar*), hősök (*Romulus, Coriolan*) és auctorok neveit (*Ovidiu, Virgil*) kanonizálva a nemzeti kultúra számára. Ezen nevek többsége egyébként a korabeli Itáliában is divatos volt. Az új nevekkal a szülők lehetőséget kaptak rá, hogy az új nemzedékben a nemzetet egy sajátjaként fölélesztett múlt révén mintegy visszatérítsék valós lényegéhez, a névadásban testet öltő és a védőszentek korábbi kultuszából kölcsönvett mágikus aktus segítségével. A latinos forma a név viselője, a közösség és a külső csoportok számára kézzelfoghatóvá tette a viselő „rómaiságát”, és a nemzetét is a nyugati közvélemény előtt.⁶⁰ Ezenkívül, mivel csak kevés latinos névnek volt népszerű – és a legtöbbjüknek nem is igazán létezett – magyar vagy német megfelelője, kitűnő alkalmat adtak arra is, hogy általuk a román elit kiemelje saját különbségét.

De lemérhetjük-e vajon a nemzeti keresztnévek terjedésén a nemzeti paradigma térhódítását? A nemzetiesedés számokban való megragadása általában véve félszeg ötletnek tűnik, hiszen nehéz olyan bináris változót elképzelni, amely teljes spektrumában képes lenne átfogni a folyamatot. Ráadásul nemcsak a nemzeti kultúra olvasztotta magába a népi kultúra egy részét és etnicizálta annak korábban nem etnikai jelölőként viselkedő elemeit, de még az egyébként pre-nacionális világképű parasztok is felhasználták a saját céljaikra egyes új nemzeti szimbólumokat (mint például a trikolórt). A nemzeti nevek azonban mind közül a legalkalmasabbak rá, hogy a nemzeti képzeletvilágot statisztikailag behelyettesítsük velük. Néhány név kivételével (*Fabian, Felician, Silvestru*) a latinos keresztnévek korábban ismeretlenek voltak és később sem illeszkedtek harmonikusan a meglévő névkészlethez. Jellegzetesen nacionalista forrásból táplálkoztak és kulturális utalásaikat csak a beavatottak értették. Mindez nyomatékosította

⁶⁰ *George Bariț*: Despre numele proprie, gentilitie, geografice, topografice, straine și române. *Transilvania* 5. (1872) 4.

az elköteleződést és érzelmi befektetést, amellyel a nemzeti név adása a kezdeti időszakban járt.

A nemzeti névadás dinamikáját nyilván értelmetlen lenne nemzetek között összehasonlítani. Ugyan minden közép-kelet-európai nemzeti mozgalom feltálta a saját nemzeti neveit, ezek népszerűsége korántsem ért el hasonló mértéket. Sőt, a nemzeti aktivisták közül sem mindenki adott ilyen nevet a gyermekeinek, már csak azért sem, mert a nemzeti névdivattal párhuzamosan a hagyományos, liturgikus nevek alakját is kodifikálták és sajátosan nemzetiként értelmezték át. Ugyanazon nemzet bázisán belül azonban az egyes társadalmi rétegek és vidékek közötti fáziskülönbségek a nemzeti ideológia iránti eltérő fogékonyságra utalnak. Konkrétan, mivel a latinos nevek egyrészt – mint látni fogjuk – azonnali, elsőpró sikert arattak a román értelmiség körében, másrészt az egész területen egységes történeti narratívát közvetítettek, a terjedésük területi egyenlőtlenségei megfellelthetők a nemzeti üzenet változó ritmusú beépülésének. Ugyanezen előfeltételezésen nyugszik az egyetlen hasonló, általam ismert elemzés, Jaroszlav Hricak próbálkozása a ruszin (ukrán) történelmi-nemzeti nevek térhódításának nyomon követésére a dualizmus kori Galíciában.⁶¹

Némileg sajátos módon nemcsak az ASTRA nacionalista tömegszervezet előadói és brosúrái fejtettek ki propagandát a latinos nevek érdekében, de papok is köröztettek tulajdonképpen pogány neveket népszerűsítő listákat.⁶² A parasztok azonban számos okból vonakodtak e nevektől. Önmagában súlyos érv volt velük szemben, hogy az élő hagyomány nem hallott róluk, az öregek nem emlékeztek senkire, akit így hívtak volna. A kezdeti időszakban legfeljebb azon fiúk számára járhattak némi szimbolikus tőkével, akiket szüleik magasabb iskolákba szántak – minden egyéb helyzetben inkább attól kellett tartani, hogy viselőik számára hátrányt, sőt közösségi stigmát jelentenek majd. Ha egy házaspár valamiért ritka nevet akart adni gyermekének, akkor is számtalan „tisztességes”, keresztény név közül választhatott. A latinos nevek nem voltak ilyenek – sehol sem szerepeltek a kalendáriumban, márpedig a parasztok a születése napja szerint szerették elnevezni a gyerekeiket. Habár némelyikük jelen volt a szinaxáronban (a szentek élete), másokat pedig az időszak folyamán liturgikus neveknek feleltettek meg, ez nem tudta megingatni

⁶¹ Jarosław Hrytsak: History of Names. A Case of Constructing National Historical Memory in Galicia, 1830–1930s. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 49. (2001) 163–177.

⁶² Ștefan Pașca: Nume de persoane și nume de animale în țara Oltului. București 1936. 41.; Al[exandru] Cristureanu: Aspecte ale onomasticii românești în secolele al XIX-lea și al XX-lea, influența curentului „latinist” în domeniul numelor proprii. Cluj-Napoca 2006. 22.

a parasztok hitét, hogy pogány nevekről van szó, bárhogyan is ágáljon mellettük a papjuk.⁶³

Az utóbb elmondottak fényében pontosíthatjuk, hogy miről is árulkodik a latinos névadás. Azon szülőknek, akik latinos nevet választottak gyereüknek, nyilván nem tulajdoníthatunk kategorikusan erősebb nemzeti meggyőződést, mint azoknak, akik megmaradtak a hagyományos neveknél. Ám a paraszti szülőknek ehhez a lépéshez le kellett gyűrniük saját ellenérzésüket és szimbolikusan meg kellett kérdőjelezniük a helyi, szoros felügyeletet gyakorló közösség szolidaritását. Semmi sem szólt a latinos nevek mellett, egyedül a nemzeti ideológia. Az első világháború előtt ezert ezek megjelenése arra utal, hogy a szülők azonosultak a történelem nemzeti víziójával, és a nemzeti név által hordozott szimbolikus tőke ellensúlyozta számukra az összes lehetséges hátrányt. Még annak ódiáját is, hogy a gyermeket ez a gesztus szimbolikusan kiemelte a közvetlen közösség hagyományából és egy elképzelt közösséghez kapcsolta. A kétféle, látható és láthatatlan közösség közötti különbséget semmi sem élezte ki annyira, mint a nemzeti névadás.

Szerencsésebbnek gondolom magam Hricaknál, hiszen vizsgálatomhoz két átfogó adatbázis is rendelkezésre áll. Az egyik az 1867 és 1914 között érettségizők adatait tartalmazza, akik vagy az akkori Magyar Királyság románok lakta, keleti vármegyéiben születtek (Máramaros, Torontál és Békés nélkül), vagy ismeretlen a születési helyük, de ezen terület valamelyik középiskolájában tették le az érettségit.⁶⁴ Közülük 15 610-et azonosítottam románként – a szülőhely 10 401 esetben, az apa foglalkozása 4548 esetben ismert.⁶⁵ Érdemes megjegyezni, hogy az utóbbi adatcsoport megoszlása földrajzilag egyenlőtlen, mivel csak bizonyos iskolák tartották nyilván. Bár a román diákok közül igen

⁶³ Uo. 31. A korabeli román liturgikus nevekhez *Gherasim Timus: Dicționar aghiografic cuprinzând pe scurți viețile sfinților*. București 1898.

⁶⁴ A prozopográfiai adatbázis, amelynek az adataiból dolgoztam, az ELITES08 kódú, Culturally Composite Elites, Regime Changes and Social Crises in Multi-Ethnic and Multi-Confessional Eastern Europe. The Carpathian Basin and the Baltics in Comparison. Cc. 1900–1950 című kutatási projekt keretében készült, amelyet az Európai Kutatási Tanács támogatott 230518. sz. Advanced Team Leadership Grantjével. A projekt vezetője Karády Viktor, egyúttal az adatbázis adminisztrátora Nagy Péter Tiborral együtt. Köszönöm Karády tanár úrnak, hogy rendelkezésemre bocsájtotta a kutatásomhoz szükséges adatokat. Az adatbázisból hiányzik a beszercei, medgyesi és segesvári szász gimnázium, a petrozsényi községi gimnázium az 1905–1906-os tanévtől és az oravicabányai az 1913–1914-es tanévtől. Ez a hiány a román diákoknak csupán pár százalékát teszi ki. A diákok csekély hányada születési év nélkül szerepelt az eredeti forrásokban, az adatbázis készítői az évfolyam medián születési évét rendelték hozzájuk. Az apa foglalkozása nem a gyermek születésének, hanem a beiratkozásnak az idejére, vagyis legalább tíz évvel későbbre vonatkozik, ez azonban paraszti szülők esetén kevésbé lényeges. A foglalkozást az adatbázist készítőik több szinten osztályozták, amit a jelen elemzés céljára leegyszerűsítettem.

⁶⁵ A román érettségizők kiszűréséhez a vallást vettem alapul, ezenkívül a bánáti és a szatmárnémeti gimnáziumok diákjainál névelemzést is alkalmaztam, hogy elkülönítsem őket a ruszinoktól és a szerbektől.

sok volt ösztöndíjas, a korpusz valószínűleg felülreprezentálja a parasztság felső rétegét és ezáltal a valódinál elterjedtebbnek mutatja a nemzeti neveket. A századforduló utáni évekre vonatkozólag az adatbázist kiegészítettem a háború utáni kolozsvári Ferdinánd Egyetem diákságával. Az utóbbi adatsor ritkán árulja el az apák foglalkozását, ráadásul nem is lehet a háború előtti trendek érvényes meghosszabbításaként értelmezni, részben a sok regáti eredetű hallgató miatt, részben mert az orvostanhallgatók jegyzéke hiányos. Az elemzés fő fogyatékosága azonban, hogy kényszerűségből figyelmen kívül hagyja a lányokat. A nagyszebeni és belényesi román leánypolgári iskolák évkönyvei arra utalnak ugyan, hogy a szülők eltérő stratégiákkal éltek a lánygyermek elnevezésénél, de ezek az évkönyvek egyáltalán nem tartalmaznak információt a diákok társadalmi háttéréről.

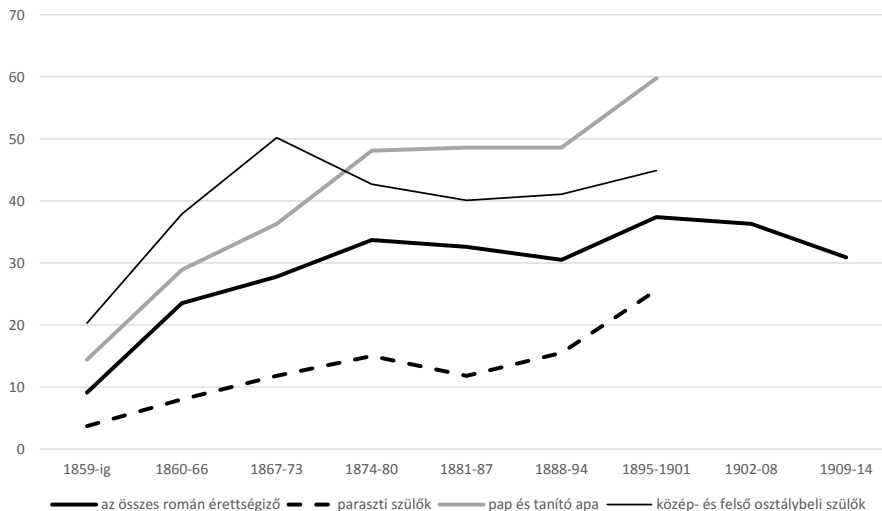
Az újszülött latin neven túl a latinizmus hulláma a hagyományos neveket is klasszikusabb köntösbe bújtatta, ami olyan alakváltakozáshoz vezetett, mint latinosan: Basiliu, Nicolau, Vicențiu, Emil, Sabina – népiesen: Vasile, Niculae, Vichentie, Emilian, Savina.⁶⁶ Az anyakönyvbe a papok gyakran az előbbi alakokat írták be, ezt azonban nem tudom latinos névadásnak elfogadni. Nem minősítettem latinosnak az Augustin, Clemente, Florian, Ilarian és Salvator neveket sem, idesoroltam viszont néhány ritka, klasszikus görög eredetű nevet.⁶⁷ A népszerű Iuliu név egybeesik egy magyar nemzeti névvel, a Gyulával, ami azért teremt kényes helyzetet, mert az adatbázishoz használt iskolai törzskönyvek többnyire a saját nyelvükre fordították a diákok keresztnevét. Közvetett bizonyítékok azonban arra utalnak, hogy csak nagyon kevés román gyökerű család keresztelte gyermekét Gyulának.⁶⁸

⁶⁶ Cristușeanu, A.: Aspecte i. m. 30., 32.

⁶⁷ A korpuszban a következő latinos nevek fordultak elő: Abrașiu, Adrian, Aecius, Albin, Aurel(-iu/-ian), Axente, Brutus, Caius, Camil, Candid, Casian, Celestin, Cezar, Cicero, Ciprian, Claudiu, Coriolan, Cornel(-iu), Dante, Dioclețianu, Eliseu, Emil(-iu), Enea, Epaminanda, Fabian, Făbiu, Faustus, Felician, Felix, Filemon, Flaviu, Fortunat, Grațian, Horașiu, Iulian, Iuliu, Iuniu, Iustin, Laurean/Laurian, Laurențiu, Leo(n)(-te), Leonida, Liciniu, Liviu/Livius, Longin, Lucian, Lucilian, Lucin, Luciu, Marcel, Marcian, Marcu, Marian, Marius, Martiale, Martian, Nerva, Octav(-iu/-ian), Olimpiu, Oliviu, Onoriu, Ovid(-iu), Patriciu, Petrucius, Plinius, Pompei(-u), Pompiliu, Publiu, Quintiu, Remus, Romeo, Romul(-us), Sabin, Salustiu, Sempronius, Septimiu, Sever, Severian, Sextil, Sidoniu, Silvan, Silvestru, Silviu, Tarcviniu, Terenție, Tertulian, Tiberiu, Tit(-us), Tit Liviu, Traian, Tului, Ulpian, Ulpian, Valentin, Valer(-iu/-ian), Vespasian, Victor és Virgil.

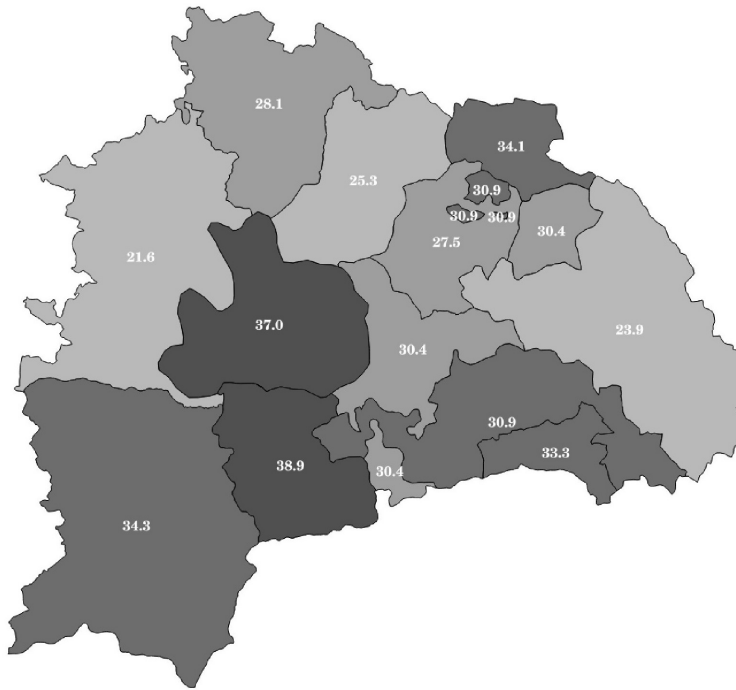
⁶⁸ Az adatbázis ortodox és görög katolikus érettségizői közül csupán maréknyi viselt magyar nemzeti nevet, akik asszimiláns polgári családok sarjai voltak. Az alsóbb rétegek között csak Marosújírról találunk néhány példát a korból az alább ismertetendő Erdély Történelmi Népeségi Adatbázisában, a szakirodalomban pedig a Körösszakál tanyáin élt, magyarosodó románok köréből; lásd *Barbu Ștefănescu*: Ioan și Maria, Gheorghe și Floare sau despre numele de botez la Săcal (Ungaria) (1874–1923). *Romanian Journal of Population Studies* 4. (2010) 207–221.

1. ábra A latinus nevek aránya a különböző társadalmi háttérű román érettségizők között, születési év szerint

Az 1. ábra grafikonján hatéves bontásokban vittem föl a latinus nevek arányát az újszülöttek között, az apa foglalkozása szerint. A közép- és felső osztálybeli családok görbéje meredeken ível föl, és 1867-re már eléri az 50%-ot. Később megelőzik őket a papok és tanítók, akik közül 1895 és 1901 között, az utolsó időszakban, amelyből rétegspecifikus adatok még elérhetők, a családok 60%-a adott gyerekeinek latinus nevet. A latinus nevek aránya töretlenül nőtt azután is, hogy a latinizmus mint irányzat lendülete megtört. Egyes latinus nevek elvesztették ugyan népszerűségüket, és megszakadt a kettős latinus névadás divatja is (például Tit Liv), de az ízlés irányváltása nem érintette a legnépszerűbb latinus neveket. A parasztek görbéje messze elmarad a felsőbb rétegektől, és az 1873 előtti, majd az 1894-et követő föllendülés ellenére sem közelíti meg a papok és tanítók értékeinek a felét. Az 1901-et követő magányos görbe, amely a Ferdinánd Egyetem hallgatóit ábrázolja, már nem bontható föl társadalmi rétegek szerint, ezért a látszólagos változást még heurisztikusan is nehéz értelmezni. A teljes magyarországi román népességben a latinus nevek aligha terjedtek gyorsabban, mint azt a grafikonon a parasztek értékei mutatják. Sőt, ha a felemelkedő családok tényleg túl vannak reprezentálva a paraszti származású érettségizők között, amint az gyanítható, akkor a görbe emelkedése még ennél is szelídebb volt.

2. ábra A latinus névadás tájegységek szerinti megoszlása 1901-ig

A 2. ábrán a térkép táji tagolása a korabeli román mentális térképet igyekszik érzékeltetni. A legtöbb Hunyad vármegyében, az Erdélyi-szigethegységben, Bánátban és az egykori Naszód vidékén adtak latinus neveket gyerekeiknek, a legkevesebben pedig Székelyföldön, Bihar és Arad vármegyében. Hunyad vármegye magas és Arad vármegye alacsony értékének a kivételével ezek a trendek egybevágóak a nemzeti mozgalom erősségéről szóló korabeli sztereotípiákkal. Sajnos, a térkép a vonatkozó adatok szűkössége miatt idősorosan nem bontható tovább.

Egyik társadalmi réteg sem részesítette előnyben a védőszenttel bíró latinus neveket. Az öt legkedveltebb latinus név közül négy ugyanaz volt a parasztok, mint az elit körében: Aurel, Victor, Emil és Cornel. A Traian a kategória egyetlen neve, amely különös népszerűséget élvezett a parasztság körében, ami megerősíteni látszik a népi Traianus-kultusz korai datálása melletti érveimet.

A latinus nevek elterjedtségét illetően az összes román érettségizőt tekintve nem volt különbség az unitusok (28,6%) és az ortodoxok között (28,7%). Ez meglepő eredmény, hiszen a latinizmus mint ideológia és nyelvi reformmozgalom görögkatolikus körökből indult 1848 előtt, tovább és erőteljesebben

befolyásolva a görögkatolikus egyház nyelvhasználatát, mint az ortodoxét. Még furcsább azonban, hogy jóval többen viseltek latinos nevet azok közül, akik valamely magyar vagy szász intézményben tették le az érettségét (30,1%), mint akik román tannyelvű gimnáziumban (25,1%). A magas adathiány miatt lehetetlen eldönteni, hogy emögött a különböző tannyelvű középiskolába járó diákok eltérő társadalmi tagolódása állt-e. Ez a különös tény mindenesetre alátámasztja az általános benyomást, hogy román értelmiségi körökben egyáltalán nem számított értékválasztásnak, ha a fiúgyereket magyar középiskolába küldték.

Míg az érettségizők adatbázisa csak távlati képet ad a parasztságról, másik felhasznált forrásom, a kolozsvári egyetemen összeállított Erdély Történelmi Népszéki Adatbázisa négy tucat erdélyi település különböző anyakönyveinek teljes anyagát tartalmazza.⁶⁹ Az adatbázis megerősíti a szakirodalomból nyert képet arról, hogy a latinos nevek nagy időbeli különbséggel jelentek meg egyes mikrorégiók és falvak névanyagában. Csak az 1890-es években tűntek föl például a havasalji Egerbegy és Hideghavas parasztsága körében, éppúgy, mint Fogaras vidékén.⁷⁰ Néhány helyen e nevek az első világháború előtt nem is tudtak meghonosodni – az adatbázisban ilyen például Görgényhodák. Hasonlóképp egy 1957-ben végzett felmérés szerint az erdélyi Sebes folyó felső folyása mentén fekvő hét faluban az 1920-as években adtak fiúknak először latinos nevet.⁷¹

A papokon és tanítókon kívül a boltosok és mesteremberek játszottak úttörő szerepet. Hamar, már az 1850-es években gyökeret vertek a latinos nevek a görgényszentimrei kézművesek és a marosújvári sóvágók között is. Mindkét népesség magyarokkal vegyesen élt, és a marosújváriak együtt is dolgoztak velük. Érdekes adalék, hogy Marosújváron ugyancsak korán szokásba jöttek a magyar történelmi nevek, méghozzá a vegyes nemzetiségű családokban is. Szintén az elsők között keresztelték gyerekeiket latinos nevekre az uradalmi központok, kastélyok román vallású házi cselédei. Az adatbázisban szereplő paraszti közösségek közül elsőként a harasztosi és székelyföldvári románok hódoltak a divatnak – mindkettő nemzetiségileg vegyes falu. Az előbbiben a magyarok alkották a többséget, az utóbbi pedig ekkoriban vált Erdély egyik vasúti csomópontjává.

A nemzeti nevek által felidézett történelmi képzetekre adott korai visszhangok amellettszólnak, hogy a határfenntartás jelentősége megnő, amikor a külvilág

⁶⁹ Az adatbázis nyilvános anyagából dolgoztam: <http://hpdt.ro:4080> (letöltés 2021. márc. 11.). Eredményeimet Luminița Dumănescu szíves hozzájárulásával osztom meg. A mintavételről lásd *Bogdan Crăciun – Elena Crinela Holom – Vlad Popovici: Historical Population Database of Transylvania. Methodology Employed in the Selection of Settlements and Micro Zones of Interest. Romanian Journal of Population Studies* 9. (2015) 2. sz. 17–29.

⁷⁰ Pașca, Ș.: Nume i. m. 41.

⁷¹ Aurelia Stan: Frecvența numelor de persoană masculine în Valea Sebeșului. *Cercetări de lingvistică* 2. (1957) 267–280.

szemében elfogadott határok összekuszálódnak, de a hagyományos közösségi stigmák tovább élnek, és a pozitív önkép sérülékenyebbé válik. A román értelmiséget, a sóvágókat, a vásáros központok iparosait, a háztartási cselédeket és a vegyes nyelvű falvakban élő parasztokat eszerint az idegenekkel való gyakori érintkezés fogékonyabbá tette olyan újszerű határfenntartási stratégiák alkalmazására, mint a nemzeti névadás. E kontextusokban erjesztően hathatott a modernitás iránti nagyobb nyitottság és ezen keresztül a másik nacionalizmusával való szembesülés is. A latinus nevek kései elterjedésének ismert példái mind peremvidékek színromán falvaiból valók. A fentebb bemutatott térkép azonban óva int attól, hogy a határképzést és társadalmi kommunikációt mint magyarizációt túláltalánosítsuk, hiszen a túlnyomóan román többségű Erdélyi-szigethegység és Hunyad vármegye a teljes időszakban magas, míg a Székelyföld, ahol a románok magyar falvak többségében vagy épp szórványban éltek, alacsony értékekkel szerepel.

A latinus nevek elterjedését szándékán kívül a magyar állami névpolitika is segítette. Az állami anyakönyvezés 1894-es bevezetésekor a kormány előírta a magyar keresztnevek hivatalos használatát, segítségképp pedig összeállította a nem magyar keresztnevek magyar megfelelőinek jegyzékét.⁷² Ezután a legtöbb román paraszt szembesülhetett azzal, hogy a hivatalosságban nem azon a néven hivatkoznak rájuk, mint ahogyan ők maguk és a környezetük, ami nyilvánvaló gyakorlati nehézségekkel járt. A hivatalos jegyzék azonban, feltehetőleg a román nevek magyar megfelelőit összeállító Joannovics György „új ortológus” – a spon-tán nyelvi fejlődést piederstálra állító és a jövőnyszavakat zárványként kezelő nyelvi ideológiájának köszönhetően – a legtöbb latinus román nevet lefordíthatatlannak minősítette, néhányat pedig a latin *-ius* végződés hozzáadásával tovább latinusított (Longin→Longinus; Terenție→Terentius). Az intézkedés előre nem látott következményeként a román papság ezután magyarosíthatatlanságukra hivatkozva népszerűsítette ezeket a neveket, amelyek így nemzeti konnotációjuktól független önértékre tehetek szert a hívek szemében.⁷³ Az még az egyébként húzódozó szülőket is megnyerhette ezeknek a „pogány” neveknek, ha segítségükkel megkímélhették gyerekeiket a külön, hivatalos magyar név terhétől. Mindez egybeesng Justyna Walkowiak hipotézisével a szláv eredetű nevek hirtelen népszerűségéről a korabeli Poznań tartományban, miután a porosz állam nemzetállami,

⁷² Nem-magyar keresztnevek jegyzéke. Bp. 1893. (2. kiadás 1909.; 3. kiadás 1914.)

⁷³ *Cristureanu, A:* Aspecte i. m. 22.; *Petru Oalld:* Lupta pentru limbă românească în Banat. Apărarea și afirmarea limbii române, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Timișoara 1983. 89–90.; *Pașca, Ș.:* Nume i. m. 40.

homogenizáló névpolitikát vezetett be és az anyakönyvbe a keresztnévek német változatát rendelte beírni, amennyiben volt ilyen.⁷⁴

Konfliktushelyzetben: válaszok a helységnév-magyarosításra

A román parasztság felső rétegének nacionalizmusáról közvetett és nem könnyen értelmezhető látelleletet nyújtanak a községi képviselő-testületek válasza az 1900-as években a településük számára megállapított új, „magyarosabb” névjavaslatokra.⁷⁵ Az 1898. évi IV. tc. folyamánként az Országos Községi Törzskönyvbizottság, megyénként haladva, csaknem 800 akkori kelet-magyarországi településnév magyarosabbá tételét javasolta. (Hunyad és Fogaras vármegye nélkül, ahol végül nem vezették be az új neveket. Nem számolom ide a megkülönböztető névelem hozzáadásával, elvételével, cseréjével járó módosításokat, sem a helyesírási változtatást, sem pedig a birtokos szerkezetek „helyesbítését”.) A törvény a kialakítandó új nevek használatát a nyilvános élet minden területén, bármely nyelvű szövegben kötelezővé tette. Míg Erdélyben viszonylag alacsony volt a magyarosítások aránya, sőt a szász politikusok elérték, hogy a szászok lakta települések magyar névet változatlanul hagyják, Krassó-Szörény vármegye 363 községneve közül végül 235-öt magyarosítottak. Az első körben megállapított új neveket véleményezésre kiküldték a községi elöljáróságoknak, és a keleti megyékben a magyarosítandó nevű községek 63%-a ellenezte a változtatást. Az érintett képviselő-testületek zöme román többségű volt, de jócskán akadtak közöttük magyar, szerb és német többségűek is.⁷⁶ A 63%-os adat azonban önmagában keveset árul el a román községi elöljárók reakciójáról.

Fontos jelezni, hogy a községi elöljárók nem a román, hanem a magyar helységnévüket védelmezték. Bár a gyűlések jegyzőkönyveit épp Krassó-Szörény vármegyében még gyakran vezették románul, a községi bélyegzőkön már régóta a magyar név állt. A létező magyar nevek többnyire rokonságban álltak a helyben

⁷⁴ *Justyna B. Walkowiak: A Name Policy and Its Outcome. Programmatic Names in the Nineteenth-Century Province of Posen. In: Names in Daily Life. Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences. Eds. Joan Tort i Donada – Montserrat Montaguti i Montagut. Barcelona 2014. 1745–1756.*

⁷⁵ A magyar történeti szakirodalomban a korabeli, némileg eufemizáló terminus átvételével „helységnévrendezés”-ként ismert szabályozásról *Berecz, Á.: Empty Signs i. m. 193–258.; Mező András: A magyar hivatalos helységnévadás. Bp. 1982.*

⁷⁶ Előfordult, hogy a szavazatok nemzetiségi alapon oszlottak meg. Kuptoreszékul ikerfaluban például a székuli németek belenyugodtak volna a falu nevének *Kemencszékre* történő magyarosításába, a kuptorei román képviselők viszont ellene szavaztak. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Polgári kori kormányhatóságok levéltárai, Belügyminisztériumi Levéltár, Országos Községi Törzskönyvbizottság iratai (a továbbiakban: K 156) 55. doboz, 2006.

használt nevekkel és mindenképp könnyebben kiejthetőek voltak a helyiek számára, mint a Törzskönyvbizottság által megalkotott (vagy felélesztett) újak.

Ez a körülmény némi magyarázatot nyújthat a Törzskönyvbizottság azon benyomására, hogy – amint Krassó-Szörény vármegyéről írták a belügyminiszternek – a községek ellenállása ritkán fakadt kisebbségi nacionalizmusból. Bár a magyar értelmiség szívesen sejtett „dákorumán“ felforgatást minden román borkorban, a bizottság inkább a helyi vezetők konzervativizmusára és a költségektől való félelmükre vezette vissza a szinte egyöntetű tiltakozást.⁷⁷ Az akták tanulmányozása a teljes területet illetően megerősíti ezt a véleményt. Az előjáróságok leggyakrabban a bélyegzőjüket féltették, tévesen azt remélve, hogy a név változtatlanul hagyásával megszórólhatják új bélyegző készítését. Ha éltek is etnikus jellegű ellenvetésekkel, azok rendszerint vagy arról szóltak, hogy a változtatással a kormány újabb terhet akaszt a szegény román nép nyakába, vagy arról, hogy magyarul pejoratív jelentésű névvel tervezi őket megbélyegezni. Azok a képviselők, akik az utóbbi aggodalmukat hangoztatták, rendszerint persze nem tudtak annyira magyarul, hogy alá is tudják állításukat támasztani.⁷⁸ Több képviselő-testület ezenkívül arra panaszkodott, hogy a szomszéd falvak már előre az új nevükkel csúfolják őket – sejthetőleg nem azok állítólagos magyar jelentése, hanem hangzásuk vagy konnotációik miatt a helyben beszélt nyelven.⁷⁹

A tiltakozásokban az a legfigyelemreméltóbb, ahogy a községi képviselők tanácstalanul, mintegy találmányra próbálnak érveket keresni a Törzskönyvbizottság feltételezett motívumai ellen, mintha süketek lennének a kampány mögött álló ideológiára, amely szerint az elfeledett, történelmi magyar nevek visszaállításával (amire egyébként csak az esetek kisebb hányadában történt kísérlet) a magyar kormányok visszaadni igyekeznek Magyarország elveszett magyar jellegét. A korábban említett latinus etimológiák megint csak ritkán kerültek elő. Vajon készpénznek vehető-e a képviselő-testületek naivitása –tekintetbe véve a bennük helyet foglaló papokat? A községi jegyzők, a falvak egyedüli hivatásos tisztviselői annyit ráadásul mindenképpen értettek a hivatalos ideológiából, hogy a helységnevekhez való ragaszkodás „magyarellenes tett”, ahogy a budurliói (később Bodorló) jegyző fogalmazott.⁸⁰ Számosan közülük a névváltoztatást támogató különvéleményt mellékeltek a községi tanács tiltakozása mellé, hogy a szolgabíró

⁷⁷ MNL OL K 156. 66. doboz, 3847.

⁷⁸ Ioan Maran románsciklovai pópa például úgy vélekedett, hogy a *csikló* magyarul gúnyos jelentésű, de véleményét a jegyző nógatása ellenére vonakodott pontosabban kifejteni. MNL OL K 156. 55. doboz, 1610.

⁷⁹ MNL OL K 156. 55. doboz, 1081 és 2061; 66. doboz, 490.

⁸⁰ *Mező András*: Adatok a magyar hivatalos helységnevéadáshoz. Nyíregyháza 1999. 70.

megbízhatóságukról biztosítsák.⁸¹ Másutt a nagybirtokosok nyilatkoztak támogatólag. A tiltakozó tanácsstagok tehát sok helyütt hallhattak általános ideologikus okfejtést a helységnév-magyarosítás mellett. Ezért némi okkal lehet feltételezni, hogy azok, akik nacionalista ellenérveket tudtak volna megfogalmazni, szándékosan tartózkodtak ettől. Összehangolt stratégiára azonban semmi nem utal, sőt ebben a stádiumban a képviselő-testületek egyedül a saját községüket érintő döntést ismerték. Értetlenségük annyiban tehát valódi lehetett, hogy nem látták át, a döntéshozók számára miért megfelelőbb az új név a réginél. Különösen akkor volt ez így, amikor biztos értesülést szereztek róla, hogy a javasolt új név semmit sem jelent magyarul.

Sokan voltak azonban olyanok, akik felháborodásukat nem is próbálták leplezni, mégsem álltak elő koherens nacionalista válaszokkal. Rájuk nézve jogosan vonható le a következtetés, hogy egyszerűen nem voltak képesek ilyeneket rögtönözni – még nem ismerték ki annyira a fejük felett zajló konfliktus nyelvét és logikáját, hogy váratlan kihívásokat külső útmutatás nélkül értelmezni tudjanak. Ez földhözragadt szemléletre utal, amely szkeptikus az ideológiavezérelt cselekvéssel szemben és gyakorlati célt keres a falun kívüli hatalmak beavatkozása mögött. Igaz ami igaz, a településnevek esztétikai célú farigcsálása nem is volt éppen jellemző beavatkozás a falvak életébe, hiszen a parasztok inkább ahhoz szoktak hozzá, hogy az állam új terhekkel, tilalokkal és mindenféle új nyilvántartásokkal sújtja őket.

Az ideológiai vitákban való jártasság és állásfoglalás azonban nem szükséges kísérője a nemzeti lojalitásoknak. A bizottság döntései ráadásul még a tájékozottabb román papokat és más falusi értelmiségieket is váratlanul érték. A helységnévtörvény tervezete annak idején heves nemzeti mozgósítást váltott ki, de majd egy évtized telt el, amíg a folyamat elérte a románok által lakott vármegyéket, és senki nem tudta, hány nevet érintenek majd a változtatások. A falvak vezetői őszintén hihették, hogy a magyar településnevük eléggé magyaros, hiszen a korábban tárgyalt vármegyékben csak kevés nevet magyarosítottak. A román sajtó ugyan figyelemmel kísérte a törvény végrehajtása körüli huzavonát, de meg sem próbált olyan stratégiát kínálni, amellyel a falusiak mérsékelhették a névváltozásból rájuk háruló kárt.

Következtetések

A három forráscsoporton végrehajtott mélyfúrások szemléltetik, hogy a nemzeti kultúra újításai, bármilyen mértékben is, fentről lefelé terjedtek. A Pesty Frigyes körkérdésére beérkezett válaszok még olyan népi képzeletvilágra vallanak,

⁸¹ MNL OL K 156. 35. doboz, 468 és 1041; 55. doboz, 1259, 1277, 1299, 1573, 1610, 1633, 1689, 1699, 1734–1735 és 1762; 61. doboz, 291, 443 és 799.

amelyben nem jutott szerep nemzeti eredetmítoszoknak és történeti mesternarratíváknak. Az 1860-as években a helyi paraszti közösségek kulturális emlékezete még legfeljebb óriásokkal és ószövetségi zsidókkal népesítette be a fizikai környezet távoli múltját, nem római veteránokkal. A paraszti adatközlőktől távol állt – és talán nem is különösebben érdekelte őket – a „nagy történelem”, amelyet semmi esetre sem használtak fel identitásuk alakítására. Világos, hogy nem kötődtek spontán módon a nemzetébredtők számára központi jelentőségű értékekhez, és etnikus kultúrájuk nem sok kapcsolódási pontot kínált a nemzeti mesternarratívák és identitásszimbólumok számára.

A latinos neveket vezérfonalként használva némi képet nyerhetünk arról, ahogyan a parasztok később elkezdték világukat nemzeti színekkel átfesteni. A latinos nevekkal fonák módon úgy fejezhették ki a történelem iránti hűségüket, hogy elfordultak szüleik és nagyszüleik neveitől. Több nemzedéknyi időbe telt, amíg fölismerték magukat a meghökkentően új (bár állítólag ősrégi) nemzeti nevek tükrében, amelyeket a keresztény hagiográfia nem ismert el, és így rögzített helyük sem volt a ciklikus, liturgikus időben.

A hagyományos, etnikus infrastruktúra tehát ellenállt a nemzeti kultúra befogadásának. Még inkább erre a következtetésre kell jutnunk, ha komolyan vesszük a nemzeti ügyek iránt a falvakban időről időre látszólag fölbuzgó lelkesedést. Nyilvánvaló az összefüggés a nemzeti jelölők újszerűsége és terjedésük lassúsága közt. Nemcsak a nevek maguk voltak szokatlanok a parasztság számára, de maga a logika is, ahogyan a közösséghez tartozást megjelölték. Az etnikai jelölés hagyományos helye az emberi test volt – helyi léptékben etnikai tartalmat hordozhattak egyes (elsősorban ünneplő) ruhadarabok, azok színe és viselési módja, a haj és az arcszőrzet, vagy a Marcel Mauss-i „testtechnikák”, mint például a testtartás vagy a járásmód. Nem véletlen tehát, hogy a nemzeti színű pántlikák már korábban megjelentek a román parasztok ünneplőjén, mint hogy bármi egyéb tanújelét adták volna a nemzeti mitológia iránti fogékonyságuknak.

Paraszti nacionalizmusról beszélve nem zárt kategóriák vagy merev definíciók mellett kardoskodom. Kétségtelen, hogy egyes félreeső közösségek még az első világháború kitörésekor is minimális érdeklődést mutattak a speciálisan nemzeti tartalmak iránt, és bizvást prenacionálisnak minősíthetőek. A többségnek viszont – végső soron a falusi értelmiség révén – ekkorra már állandó hozzáférése volt a világról és benne saját helyükről alkotott nemzeti interpretációhoz. Nem köteleződtek el mellette fenntartások nélkül, de tekintettel voltak rá mint egy releváns magyarázatra. Bizonyos elemeit felhasználták a saját céljaikra, míg más elemeivel szemben közömbösek vagy szkeptikusak maradtak. Saját céljaik vagy gyakorlatiasak voltak, vagy a közvetlen, helyi közösségek és a hagyományos világtrend védelméhez kapcsolódtak. Ugyan nem-domináns helyzetben a román

nacionalizmus reaktív és védekező jellegű maradt, a zárt közösségekben élő parasztok számára az állam szimbolikus magyarosító intézkedései mégis jóval távolibb veszélynek tűntek, mint az ezekkel járó kézzelfogható terhek vagy akárcsak képzelt anyagi károk. A parasztok nacionalizmusa gyakorlatias volt, repertoárja pedig szűkebb és merevebb, mint a nemzetiesítő értelmiségé. Saját erejükből az állami intézkedések mögött álló logikát sem feltétlenül értették, nemhogy adekvát válaszokat fogalmazzanak meg rájuk.

A román parasztok kisebbsége jelentősnek és vonzónak találta a nemzeti ideológia által kínált történeti önképet is, és hajlandó volt vállalni némi kényelmetlenséget, hogy ezt kimutassa. A nemzeti mitológiát befogadó közösségekből több volt az írástudóbb vidékeken, de gyorsan nőtt a számuk a jobbára még írástudatlan Hunyad vármegyében és Erdélyi-szigethegységben is. Figyelemre méltó, hogy a latinos nevek korai befogadói nem parasztok voltak, hanem kézművesek, bányászok és cselédek, akik a román elithez hasonlóan kultúrák keresztútján éltek. A külső csoport jelenléte a társadalmi térben kontrasztot és ösztönzést kínált identitásuk újraalkotásához.

PEASANT NATIONALISM SEEN FROM BELOW

Romanians in Post-1867 Hungary

By Ágoston Berecz

SUMMARY

The paper explores the expansion of the Romanian national paradigm among the peasantry of post-1867 Hungary through naming patterns and the perception of personal names, formulating hypotheses about some of the features of peasant nationalism. Three groups of sources are put to use. Two prosopographical databases are used to reconstruct the social, regional, and confessional patterns of the expansion of the so-called Latinized, national Christian names, to identify the traces of the historical imagination behind the toponymical anecdotes and popular etymologies sent in response to the questionnaire of Frigyes Pesty, and to analyze the reactions of village municipalities to the changes of place names that were proposed in the wake of the Place Name Act of 1898.